

PRIVREDNE AKTIVNOSTI SRBIJE U XIX VEKU

SAŽETAK: Srbija kao jedna od mnogobrojnih provincija Otomanske Imperije, vekovima je bila okovana turskim feudalnim sistemom, koji je u ekonomskom i političkom smislu sprečavao kontakt srpskog naroda zapadnoj kulturi i civilizaciji. Međutim, početkom XIX veka Srbija započinje svoju borbu za oslobođenje od Turaka, koja će nakon prvog i drugog srpskog ustanka doneti toliko željenu slobodu srpskom narodu. Zaostaloj i opustošenoj Srbiji nakon ukidanja turskog feudalnog poretka bilo je potrebno dugo vremena da se ekonomski oporavi, jer u Srbiji osim poljoprivrede, zanatske i trgovinske delatnosti organizovane u esnafskim udruženjima, gotovo da nije postojala privredna delatnost koja je svojom proizvodnjom mogla konkurisati stranom kapitalu. Međutim, nakon sticanja autonomije u okviru Turskog Carstva, stvaraju se uslovi za privredni oporavak zemlje, koji je usporavan započetim procesom prvobitne akumulacije kapitala usled nasilnog zauzeća poljoprivrednog zemljišta i masavnog osiromašenja seoskog stanovništva. Osim unutrašnjih problema Srbija je bila izložena i spoljašnjem pritisku, jer smeštena između velikih i jakih carevina vremenom postaje predmet ekonomskog potčinjavanja od strane Austro-Ugarske, koja će imperijalističkom politikom na Balkanu želiti da kolonijalizuje sve novoformirane države na ovom prostoru. Opstanak Srbije u tom trenutku, zavisice od političke stabilnosti i konkurentnosti njene privrede u odnosu na strane industrijske proizvode. Kao simbol otpora austrijskom imperijalizmu predstavljaće razvoj trgovinske delatnosti, koja će politikom državnog protekcionizma i sklapanja povoljnijih trgovinskih ugovora sa ostalim zemljama, vremenom uspeti da potisne inostrane trgovce sa ovih prostora. Akumulirani kapital u ovoj delatnosti biće osnova daljeg razvoja ostalih privrednih delatnosti i srpske ekonomije u celini.

KLJUČNE REČI: Otomanska Imperija, Austro-Ugarska Carevina, poljoprivredna proizvodnja, prvobitna akumulacija kapitala, trgovinska delatnost, Austro-Ugarski imperijalizam, trgovinski ugovori, privredni razvoj.

1. Političke i ekonomske prilike u ustaničkoj Srbiji

Srbija kao sastavni deo Turske, bila je provincija u kojoj je vladalo političko i ekonomsko uređenje Otomanske Imperije. Feudalni poredak koji je vekovima uređivao ekonomske odnose u carstvu, zasnivao se na feudalnim posedima u vlasništvu turske vladajuće klase (age, begovi, spahije), koji su zemljišne posede dobijali u skladu sa ratnim angažovanjima i vojnim zaslugama u bitkama za odbranu i jačanje velike Turske Carevine. Srpsko stanovništvo koje je bilo radno angažovano na spahijskim zemljišnim posedima, dobijalo je zemlju u zakup na neodređeno vreme uz obavezu plaćanja poreza svojim gospodarima.

*gjovanovic4@gmail.com

Osnovni porez, pod nazivom „desetak“ je predstavljao naturalnu poresku obavezu u visini od jedne desetine na sve poljoprivredne proizvode. Osim ovog neposrednog poreza, javljaju se i ostale poreske obaveze, među kojima i državni porez pod nazivom „harač“, koje je plaćalo svo pokoreno nemuslimansko stanovništvo¹.

Sa ekonomskim slabljenjem i padom vojne moći Turskog Carstva, poreske obaveze se povećavaju i sve više pritiskuju srpskog seljaka. Kulminacija terora svake vrste dostiže se pojavom janičara, elitnih vojnih jedinica koje su na ime vojnog angažovanja tražile deo prihoda sa spahijskih zemljišnih poseda, tako da često nasilno zauzimaju njihove posede i uvode novu poresku obavezu pod nazivom „devetak“. S obzirom, da su spahije kao vlasnici ovih poseda jedine imale zakonsko pravo na poreske prihode, ova novonastala poreska obaveza je dovela do sukoba između samih Turaka. Praktično sa pojavom janičara nastaje nova feudalna klasa (begova i aga), a sam timarski poredak prerasta u čifčijski feudalni sistem, koji po svim karakteristikama predstavlja najekstremniji oblik vladavine nad potčinjenim stanovništvom. Ovaj oblik vladavine u vrlo kratkom periodu je doveo do nemira i sukoba između Srba i Turaka, što je ozbiljno ugrožavalo stabilnost samog carstva. U cilju smiravanja srpskog stanovništva, Porta donosi fermane 1793. i 1794. godine, kojima se janičari proteruju sa spahijskih zemljišnih poseda, a Srbima se daju prava samostalnog prikupljanja poreza u organizaciji srpskih knezova. Međutim, sa daljim slabljenjem turske vojske i gubitkom vojne dominacije na Balkanu, Porta je bila primorana da ponovo zatraži usluge janičara, tako se oni vraćaju u Srbiju i u okviru Beogradskog pašaluka formiraju četiri oblasti na čijem čelu se postavljaju dahije kao vrhovni gospodari.

Smanjeni prihodi sa zemljišnih poseda usled smanjenja produktivnosti i povećanog odliva stanovništva sa sela, dovelo je do nezapamćenog terora nad srpskim narodom, što je u kratkom vremenskom periodu proizvelo masovni otpor stanovništva i podizanja prvog srpskog ustanka 1804.godine. Ustanak podižu ugledni srpski knezovi na čelu sa Karađorđem, koji u vremenskom periodu od 1804-1807.godine, poneseni nacionalnim zanosom za oslobođenje Srbije, ostvaruju značajne vojne pobeđe i proteruju Turke iz Beogradskog pašaluka. Nakon toga nastupa period relativnog mira kada je bilo potrebno urediti i organizovati srpsku vlast na oslobođenim teritorijama. Ekonomsko stanje u ovom periodu je bilo jako teško jer je zemlja bila osiromašena viševekovnom turskom vladavinom, a vojne operacije su samo dodatno ekonomski iscrpljivale stanovništvo. Iako je srpski seljak bio

¹ Prihodi ostvareni po osnovu harača direktno su išli Osmanlijskoj državi, čiju naplatu je posebno sprovodila sama Porta, koja je organizovala posebne poreske organe pod nazivom “haračlije”, poznate po svojoj brutalnošću prilikom prikupljanja poreza od srpskog stanovništva.

spreman da žrtvuje svu svoju imovinu, porodicu i na kraju sopstveni život, to ipak nije bilo dovoljno da se ostvari konačno oslobođenje od Turaka, jer za vođenje rata su bila potrebna velika materijalna i finansijska sredstva. Izlaz iz ovakve situacije je dovela do toga, da se na skupštini svih starešina 1805.godine donese odluka o prestanku plaćanja svih dažbina turskom sultanu. Međutim, to nije rešilo finansijske probleme ustaničke vlasti, pa su donete odluke o uvođenju poreskih obaveza u zemlji, čiji prihodi bi se koristili u organizaciji srpske vlasti i vođenju rata protiv Turaka.

U tom smislu uveden je čitav niz poreskih obaveza, među kojima su najznačajniji: neposredan porez pod nazivom „desetak“, nasleđen iz vremena Turaka; carina u visini od 3% na svu robu koja se uvozili ili izvozila iz Srbije; poreski prihodi na ime prevoza preko skela na svim rekama u Srbiji; poreski prihodi na ime plaćanja sudskih i administrativnih taksi i svih ostalih novčanih kazni; poreski prihod pod nazivom „dvadesetak“, kojim je srpski seljak imao obavezu davanja u stoci, i to jednu domaću životinju na svakih svojih dvadeset životinja. Osim ovih poreskih obaveza koji su donosili najveći deo poreskih prihoda, uveden je porez pod nazivom „ratni prirez“ koji je iznosio 1,5 miliona groša, koji su plaćali svi muški poreski obveznici starosti od 7-80 godina, kao i vanredni porez u određenoj količini stoke, stočne hrane i žita². Na osnovu navedenih poreskih obaveza, može se zaključiti da je poresko opterećenje srpskog stanovništva bilo mimo njihovih mogućnosti, što je često izazivalo pritužbe i nezadovoljstvo srpskog seljaka.

I kada se činilo da je u Srbiji uspostavljeno tako potrebno nacionalno jedinstvo, sa formiranjem organa ustaničke vlasti dolazi do stvaranja srpske vladajuće klase, čime je otvoren proces prvobitne akumulacije kapitala koji će dovesti do ekonomskog raslojavanja stanovništva i propadanja seljačkih zemljišnih poseda.

Među vođama srpskog ustanka bili su ljudi koji su iz ranijeg perioda imali prilično bogatstvo i koji su ratnom periodu uspeli svoje bogatstvo još više da uvećaju baveći se poslovima koji su imali monopolski karakter. Tako su poreski prihodi od prevoza preko skela mogli novoformiranoj srpskoj vlasti predstavljati važan finansijski izvor, ali to pitanje zadavalo je prilične teškoće jer su najviđenije starešine, još u početku ustanka, razgrabile skele i naplaćivale takse u svoju korist. Jedan od čuvenih srpskih vojvoda i vođa prvog srpskog ustanka, Jakov Nenadović zauzeo je sve pogranične skele na Savi, Vasa Čarapić višnjičku i gročansku skelu na Dunavu, Petar Dobrinac zauzeo je sve prevoze na obalama Morave, a Milan Obrenović u svome kraju otvorio je pogranične stanice i na ovima

² Ovaj poreski prihod je naknadno ustanovljen i odnosio se na ime pokrivanja troškova ruske vojske koja je 1810.godine pod zapovedništvom generala Černejeva došla u pomoć srpskih ustanicima.

naplaćivao đumručnu taksu na sve što se prodavalo ili menjalo. Takođe u nekim nahijama starešine su monopolisale trgovinu, samovlasno su prisvajale isključivo pravo trgovine hlebom, mesom, vinom, rakijom i drugim proizvodima (Vučo, 1955:160-164). Poslovi vezani za trgovinu su bili među najunosnijim jer su donosili ogromne zarade u kratkom vremenskom periodu, što je uslovalo pojavu velikog broja trgovaca koji su trgovali uglavnom robom prehrambenog porekla³. Međutim, i pored znatnog kapitala koji se mogao steći u trgovini, osnovu prvobitne akumulacije kapitala u Srbiji do prve polovine XIX veka, činilo je nasilno zauzimanje napuštenih spahijskih poseda i ostalog zemljišta od strane najviđenih i najuticajnijih ljudi u srpskoj ustaničkoj vlasti. Ova nasilna eksproprijacija poljoprivrednog zemljišta još više će doći do izražaja u vreme vladavine kneza Milana Obrenovića, kada dolazi do imovinskog raslojavanja srpskog stanovništva i formiranja nove vladajuće klase zemljoposjednika, trgovaca i zanatlija.

1.1. Prvobitna akumulacija kapitala

Nakon II srpskog ustanka iz 1815.godine, koji je uspešno vođen od strane Miloša Obrenovića, Srbija mudrom i strpljivom politikom počinje svoje konačno oslobođenje od viševjekovne turske vladavine. Petnaest godina je bilo potrebno politikom vojnog pritiska, pregovaranja, ubeđivanja i podmićivanja da se ostvari autonomija Srbije u okviru Otomanske Imperije, što je potvrđeno i Hatišerifima iz 1830 i 1833.godine. Ovim carskim ukazima Srbija je postala Kneževina u okviru Otomanskog Carstva, i time stekla široku privrednu, upravno-sudsku i prosvetnu autonomiju na čitavoj teritoriji Beogradskog Pašaluka⁴.

Donošenjem hatišerifa pokreće se proces ukidanja turskog feudalnog sistema čime se ukidaju spahijske veze, a svo zemljište prelazi u srpsko vlasništvo. Međutim, seosko stanovništvo iako je živelo i radilo na spahijskim posedima teško je moglo da dođe do zemljišta. Prodaja turskih imanja u smislu čl.13 Hatišerifa od 1830.g vršena je takođe na štetu seljaštva. Uredbom od 1843.godine propisano je da ta imanja mogu prvenstveno otkupiti lica koja su na njima živela i radila u roku od godinu dana, s tim da po isteku toga roka, ukoliko imanja nisu rasprodata, mogu ih i druga zainteresovana lica otkupljivati. Pošto seljaci koji su

³ Među najvećim trgovcima tog vremena nalazili su se najistaknutije vođe srpskog ustanka, Đorđe Petrović-Karađorđe, Milan Obrenović, Aleksa Nenadović i dr.

⁴ Osim teritorijalnog proširenja, Beogradskom pašaluku od 12 nahija pridodate su još 6 nahije. Takođe, Hatišerifima Srbija ostvaruje i ostala prava: svi prihodi na ime poreza pripali su Kneževini Srbiji uz obavezu plaćanja državnog poreza porti u iznosu od 2,3 miliona groša; ostvarena je široka sloboda trgovine u okviru carstva uz obavezu poštovanja spoljno - trovinskih ugovora koja je Turska imala sa ostalim zemljama; tursko stanovništvo je imalo obavezu da napusti srpsku teritoriju osim gradskih sredina gde zadržava deo svoje vojske; zemljišne posede su morali prodati u roku od 5 godina Srbima po pravičnim cenama.

živeli na tim imanjima nisu mogli u predviđenom roku da ih otkupe, nagrnuli su posle isteka roka imućni ljudi, među njima najviše trgovci koji su za kratko vreme došli do velikih poseda po vrlo povoljnim cenama. Takođe, likvidacijom nekadašnjih vakufskih zemalja⁵ u Srbiji, vršena je na štetu srpskog seljaka. Posle 1833.godine ove zemlje, vrlo prostrane u Srbiji, nisu pripale seljacima koji su ih dotle obrađivali. Država je u prvo vreme prodavala te posede, tako da su mnogi seljaci bili primorani od novih vlasnika da napuste zemlju ili da se prime najamnog rada. Novim ukazom iz 1839.godine rešeno je da se sve prodaje ovog zemljišta ponište i dodele crkvama, tako da je crkva došla u posed velikih površina poljoprivrednog zemljišta sa znatnim brojem ljudstva kome je po pravilu trebalo da bivša vakufska zemlja pripadne. Da bi se ova velika nepravda ispravila, 1867.godine donet je zakon po kome su lica sa ovih poseda mogla da ih otkupe od crkve i da na taj način postanu pravi vlasnici otkupljenog zemljišta (Vučo, 1955:176).

Navedene prilike jasno pokazuju da je običan seljak teško mogao da dođe do zemlje jer je započeti proces akumulacije kapitala omogućavao eksproprijaciju sredstava za proizvodnju od strane vrhova državne vlasti, državnih činovnika, trgovaca i drugih uticajnih ljudi bliski vlastima. Sama vladavina kneza Miloša Obrenovića u tom periodu bila je oličena u nasilnoj uzurpaciji zemljišnih poseda, jer je sam Miloš odobravao nasilno zauzimanje zemljišta, te je tako postao najveći zemljoposjednik i najbogatiji čovek u Srbiji. O njegovoj samovlasti i bahatosti, govorili su mnogi učenici tadašnje Srbije, a među njima ponajviše Vuk Karadžić, koji često piše i govori o njegovoj vladavini i obimu zloupotrebe vlasti u cilju prisvajanja tuđe imovine. Kada je njegova vladavina počela da ugrožava i same tekovine srpskih ustanaka, u Srbiji se sredinom tridesetih godina XIX veka javlja opozicija oličena u grupi bogatih i istaknutih ličnosti pod nazivom „ustavobranitelji“⁶, koji su radili na donošenju ustava koji bi ograničio vladavinu kneza Miloša. Pod velikim pritiskom naroda i ustavobranitelja, Miloš je morao popustiti, te je na sretenjskoj skupštini 1835.godine donet prvi srpski ustav, na čijoj izradi je radio njegov lični sekretar Dimitrije Davidović (Ćorović, 2001:472-474)⁷. Uloga ustavobranitelja predstavlja značajan korak u demokratizaciji društva,

⁵Nekadašnji crkveni posedi koje su Turci osvojili i pretvarali u "Vakufska zemlje" za potrebe muslimanskog sveštenstva i škola.

⁶Nosioci ustavobraniteljskog režima bili su: Ilija Garašanin, Toma Vučić Perišić, Avram Petronijević, Stojan i Aleksa Simić.

⁷Donošenje priličnog liberalnog ustava za to vreme, izazvao je nezadovoljstvo i proteste u Rusiji i Turskoj. Kako je Srbija, kao vazalna zemlja, mogla da ga objavi bez znanja Porte? I kako to da ona uvodi ustav, kada ga nemaju ni Rusija ni Turska? I tako po njihovom zahtevu Miloš je povukao objavljeni ustav. Međutim, pošto je ustav morao biti povučen zbog neslaganja velikih sila, pritisak opozicije je bio nastavljen još većom žestinom, tako da je Miloš morao pristati da se izradi novi ustav koji će biti priznat od strane Rusije i Turske. Glavna

a njihovo zalaganje za donošenje Zakona o povraćaju zemlje iz 1839.godine, bitno je uticao na zaustavljanje nasilne uzurpacije zemljišta i ublažavanje svih posledica koje je nosio proces prvobitne akumulacije kapitala. Zakon je omogućavao licima kojima je imovina bila uzurpirana da sudskim putem traže povraćaj svoje zemlje, tako da se na osnovu broja vođenih sudskih sporova mogao videti obim sprovedenog nasilja u vreme vladavine kneza Miloša. Međutim, iako je zakon zabranjivao bilo kakvo nasilno zauzimanje tuđe imovine, ovaj proces se nije mogao u potpunosti sprečiti. Daljom aktivnošću ustavobranitelja uz saglasnost kneza Miloša 1844.godine donet je Građanski zakonik⁸, koji je organizacijom sudova i strožom kaznenom politikom prema počiniocima, uspeo da u velikoj meri suzbije sve oblike nasilne uzurpacije zemljišta i zaštititi pravo privatne svojine zagarantovano ustavom.

Eksproprijatorsko dejstvo ovih i drugih oblika prvobitne akumulacije kapitala razaralo je na posredan ili neposredan način gazdinstvo osrednjeg i sitnog seljaštva, izazivalo je raslojavanje i imovinsku diferencijaciju u krilu seoskog stanovništva. Zajedno sa rasparčavanjem i sužavanjem poseda išlo je i siromašenje seoskog gazdinstva, nestajanje osnovnog inventara i propadanje mnogih seljačkih porodica (Vučo, 1981:18-19).

2. Razvoj trgovine

Završetkom prve etape akumulacije kapitala koja se ogledala u nasilnom zauzimanju zemljišta i stvaranju velikih zemljišnih poseda u vlasništvu srpske vladajuće klase, nastavljen je proces izgradnje i razvoja srpske države. Međutim, ubrzani ekonomski razvoj nije bio moguć kao u većini evropskih država, jer je Srbija kao vazalna zemlja bila je okovana stegama feudalnog sistema sa poljoprivredom kao osnovnom privrednom granom. Razvoj ostalih delatnosti i dalje je bio ograničen kako unutrašnjim političkim i ekonomskim razlozima, tako i spoljnim pritiscima kojima je Srbija bila izložena u čitavom XIX veku.

Poslovi vezani za trgovinu su bili jako unosi, jer ulaganjem male količine kapitala donosila je srpskom trgovcu veliku zaradu. Gotovo svi viđeni ljudi u ustaničkoj vlasti počevši od Karađorđa pa do Miloša bili su poznati trgovci, koji su još u vreme turske vladavine razvili svoju trgovinu, trgujući živom stokom širom Srbije. Sa jačanjem srpske države razvijala se i trgovinska delatnost jer je Srbija dobila mogućnost da slobodno trguje širom carstva, čime

odredba novog ustava, uperena očigledno protiv kneza Miloša, bilo je stvaranje Saveta ("Sovjeta") od 17 doživotnih članova, koji su mogli biti smenjeni samo po pristanku Porte, u slučaju dokazane krivice.

⁸ Najvažniji pravni akt Srbije u XIX veku, donet je marta 1844.godine, koji je otvorio proces stvaranja pravne države i uvođenje zakonitosti u Kneževini Srbiji.

srpski trgovci i formalno dobijaju ravnopravan status sa ostalim trgovcima⁹. Međutim, ova mogućnost je često sputavana samovoljnom politikom kneza Miloša i njemu bliskim ljudima, koji su ograničavali slobodu trgovinu u cilju ostvarivanja monopolskog položaja na tržištu i uvećanja svog bogatstva.

Formiranje kapitala u okviru trgovačke delatnosti je nastavljen proces prvobitne akumulacije kapitala u Srbiji, koji sada dobija novu formu ogledanu kroz jačanje trgovine i formiranje trgovačke klase - buržoazije, koja će u kratkom periodu steći ogroman finansijski kapital i bitno uticati na sve tokove privrednog života Srbije. Međutim, jačanje trgovinske delatnosti kao jedan od preduslova razvoja proizvodnih snaga i akumulacije domaćeg kapitala, bio je otežavan konkurencijom stranih trgovaca¹⁰, koji su u uslovima slobodne trgovine i mogućnošću ostvarivanja visokih profita, počeli da dolaze u Srbiju.

2.1 Trgovinski ugovori

Unutrašnje slabljenje Otomanskog Carstva i vojni porazi od Austrije u XVIII¹¹, primorali su Tursku da otvaranjem svojih granica slobodnoj trgovini i ostalim ekonomskim ustupcima ublaže ovaj proces. Nakon Austrijsko-turskog rata, Požarevačkim mirom iz 1718. godine sklopljen je i trgovinski ugovor između zaraćenih strana kojim je utvrđena slobodna trgovina na principu obostrane recipročnosti. Austrijski trgovci su mogli slobodno da uvoze ili izvoze robu u Tursku uz carinsku stopu od 3%, uz obavezu plaćanja i ostalih poreskih obaveza u vrednosti od 300 aspri¹². Razvoj trgovine kao i obostrana korist koje su obe carevine imale u međusobnoj trgovini uslovio je nastavak robne razmene čak i kada se Austrija povukla sa ovih prostora nakon vojnog poraza 1739.godine. Novi trgovinski ugovor zaključen u Beogradu iste godine nije promenio uslove trgovanja austrijskih trgovaca, tako da oni nastavljaju trgovinu širom zapadnih provincija Turskog Carstva, uz iste uslove koji su utvrđeni Požarevačkim trgovinskim ugovorom. Međutim, nakon povlačenja Austrije javljaju se razne zloupotrebe lokalnih struktura ekonomske i političke vlasti, što je uslovalo prigovor i

⁹ Donošenjem hatišerifa iz 1830 i 1833.godine, Srbija osim pravno-političkog statusa dobija i veća ekonomska prava, koja se oglašavaju i u mogućnosti slobodne trgovine širom Otomanskog Carstva.

¹⁰ U vreme vladavine Turaka osim turskih trgovaca bilo je Jevreja, Grka i Cincara, koji su dosta trgovali u Srbiji. Međutim, sa jačanjem srpske autonomnosti u okviru turske carevine austro-ugarski trgovački kapital postaje sve prisustniji i polako osvaja srpsko tržište.

¹¹ Rat između Turske i Austro-ugarske u periodu od 1716-1718.godine, završava se porazom Turske i njihovim povlačenjem sa prostora severne Srbije i ostalih provincija na severo-zapadnom delu Balkanskog poluostrva. Više od dvadeset godina ovaj prostor je bio pod upravom austrijske carevine, tačnije sve do 1739. godine kada su Turci uspeali da povrate ove teritorije.

¹² Turska novčana jedinica u periodu od XIV – XVII. To je bio sitan srebrani novac pod zvaničnim nazivom „akče“, ali je u narodu bio poznat pod nazivom aspra.

oštru reakciju Austrije. Pod velikim pritiskom, Turska je 1784. godine izdala Sened u korist austrijske trgovine, u kome se potvrđuje pravo slobodne trgovine uz poštovanje odredbi Požarevačkog i Beogradskog trgovinskog ugovora. Takvo stanje trajalo je sve do 10. maja 1862. godine, kada je Porta zaključila s Austrijom novi trgovinski ugovor u Carigradu. Zaključenju ovog ugovora predhodio je trgovinski sporazum između Turske i Engleske po kome su utvrđene nove uvozne carine od 8%. Ovom ugovoru brzo se pridružuju Francuska, Italija, Rusija, Amerika i nemački carinski savez, po kome se svuda napominje da carinska stopa od 8% važi za sve zemlje Otomanske Carevine, što znači za Srbiju i sjedinjenim kneževinama Moldavskoj i Vlaškoj. Međutim, Austrija je uspela da svojim trgovinskim ugovorom sa Turskom izuzme Srbiju i kneževine Vlašku i Moldaviju od novoutvrđene carinske stope od 8%, čime je zadržano postojeće stanje po kome se austrijski proizvodi uvezeni u Srbiju carine po stopi od 3% (Vujić, 1883:12).

Na osnovu postojećeg stanja lako se može zaključiti da položaj srpskih trgovaca i zanatlija nije bio konkurentan u odnosu na strani kapital. Nalazeći se pred stranom konkurencijom u čijim zemljama su dostignuća industrijske revolucije već odavno kreirale nove društvene i ekonomske odnose, srpski trgovci su na početku XIX veka ušli u neravnopravnu borbu iz koje će na kraju ovog veka izaći ojačani sa znatnim finansijskim kapitalom. Bio je ovo jako dug i težak period u kome je nedostatak kapitala primoravao većinu srpskih trgovaca da se bave trgovinom na malo, dok su strani trgovci sa ogromnim kapitalom vodili trgovinu na veliko. Privilegovani položaj austrijskih trgovaca omogućavao im je ne samo monopol na uvoz robe iz Austrije, već i mogućnost da otvaraju radnje i prodaju robu srpskom stanovništvu. To je izazivalo veliki otpor i nezadovoljstvo domaćih trgovaca i predstavnika srpske vlasti, tako da je i sam knez Miloš više puta tražio od predstavnika austrijskih vlasti da se tačno utvrde i propišu prava austrijskih trgovaca u Srbiji, što nije imalo ozbiljnu reakciju Austrije koja se pozivala na pravo slobodne trgovine iz trgovinskih ugovora između Austrije i Turske. Osim Miloša, i ostali predstavnici srpskih vlasti su radili na ograničavanju prava austrijskih trgovaca, tako da je Ministarstvo unutrašnjih dela, 1842. godine uputilo austrijskom konzulatu pismo u kome se iznosi protest na račun poslovanja austrijskih trgovaca na malo. Međutim, austrijski konzulat nije usvojio ni ovaj zahtev, tvrdeći da pravo slobodne trgovine u Srbiji proisteče iz odredbi važećih trgovinskih ugovora između Porte i Austrije. Čestim demaršima upućenim srpskoj vlasti na račun njene trgovine, oni tvrde da austrijski trgovci kada plate carinu na robu imaju pravo u celom Turskom Carstvu, pa prema tome i u Srbiji, da trguju na veliko ili malo. Ovakvo tumačenje istaknuto je i kasnije, kada je Ministarstvo finansija 1844. godine ponovo pokrenulo pitanje prava

austrijskih podanika na trgovinu u Srbiji, ali je i ovaj protest naišao na nerazumevanje (Državna arhiva-Ministarstvo inostranih dela, 1842: 175).

Očigledno da Kneževina Srbija, vezana trgovinskim ugovorima između Turske i Austrije, nije bila u mogućnosti da zaštiti sopstvene ekonomske interese, tako da su rešenja za zaštitu sopstvene privrede tražena u okviru domaćeg zakonodavstva i unutrašnjoj organizaciji domaćih proizvođača i trgovaca. U tom smislu, predstavnici vlasti pokrenuće široku inicijativu o jačanju trgovačkih i zanatlijskih esnafskih udruženja¹³, koja su imala duboko usađene korene u ekonomskoj istoriji Srbije. Sve do 1847.godine u ovoj oblasti nije bilo pravne regulative, kada je iste godine i doneta Uredba o esnafima kojom je ustanovljen esnafski režim u Srbiji. U oblasti trgovine donešene uredbe su imale cilj da zaštite domaće trgovce od inostrane konkurencije kao i da regulišu trgovinsku delatnost na unutrašnjem tržištu. Međutim, pravni položaj stranih trgovaca i posle donešene Esnafske uredbe nije se bitno promenio, jer su trgovci iz Austrije, Turske i ostalih zemalja zadržali ista prava i povlastice utvrđene predhodnim trgovinskim ugovorima.

Ovakva situacija trajala je sve do Berlinskog kongresa 1878.godine¹⁴, kada je Srbija stekla nezavisnost i krenula putem sopstvenog političkog i ekonomskog razvoja. Međutim, iscrpljena viševkovnim ropstvom i turskim feudalnim sistemom, Srbija je bila nedovoljno snažna da ostvari potpunu ekonomsku samostalnost. Kao poljoprivredna zemlja, razvoj proizvodnih snaga je bio na najnižem nivou, tako da je privreda u potpunosti bila zavisna od Austrije, koja je još u XVIII veku sa dvadesetogodišnjom upravom nad ovim prostorima (1718-1739.g), postavila temelje svoje imperijalističke politike.

2.1.1. Austro-Ugarski imperijalizam i razvoj trgovinskih odnosa

Posle Berlinskog kongresa Austro-Ugarska je nastavila politiku ekonomskog i političkog potčinjavanja Srbije. Njena nezavisnost nije joj smetala u ostvarivanju svoje imperijalističke politike, naprotiv, čak je sračunatim ustupcima u pogledu jačanja srpske

¹³ Posebna poslovna udruženja trgovaca i zanatlija formirana, još u vreme Turaka kao osnovni oblik organizacije proizvodnih aktivnosti u cilju unapređenja poslovanja i zaštite sopstvenih prava i interesa.

¹⁴ Nakon San-stefanskog mirovnog sporazuma marta 1878.g., kojim je okončan Rusko-turski rat dolazi do prekrivanja granica i stvaranje novih država na Balkanu u skladu sa interesima Carske Rusije. Pod velikim pritiskom Austro-Ugarske, Nemačke i Velike Britanije dolazi do nove mirovne konferencije u Berlinu jula 1878.g kada su revidirane odluke San-stefanskim mirovnim sporazumom u cilju ograničavanja interesa i uticaja Rusije na Balkanskom Poluostrvu. Odlukama iz Berlina, Srbija, Crna Gora i Rumunija su priznate kao suverene države i time stekla svoju nezavisnost posle viševkovne turske vladavine.

državnosti¹⁵ stvarala uslove za prodor austrijskog kapitala. Sklapajući mirovne sporazume i trgovinske ugovore sa Portom, jasno se uočava cilj Austro-Ugarske da osvajanjem naroda i država na ovim prostorima postane vodeća kolonijalna sila na čitavom Balkanskom Poluostrvu. Naime, većina evropskih država još ranije je počela da stvara svoje kolonije širom sveta, zbog čega će Austro-Ugarska svoju kolonijalnu politiku da usmeri na Balkan u cilju stvaranja svog interesnog područja nalik kolonijama koje su imale Velika Britanija, Francuska, Španija i ostale evropske države. Istorija austrijskog imperijalizma započinje još u 17. veku i do danas se nastavlja sa promenljivom srećom. Austrijska vojska je u dva maha okupirala Srbiju i dopirala do Skoplja i Kosova, ali zbog vojnog poraza od Turske je morala da se povuče. Posmatrajući geopolitičku kartu tadašnje Evrope, jasno se uočava da je Austro-Ugarska Carevina bila opkoljena moćnim evropskim državama, pred kojima se morala povlačiti i napuštati njihove zemlje. Zbog toga se njihovo jačanje moglo ostvariti putem najmanjeg otpora, prema Jugu, u oblast srpskoga naroda. Vrlo dugo su ti motivi bili jedino dinastično-vojničke ambicije, pa i sad su one glavni pokretač austrijske zavojevačke politike. Istina u novije vreme skoro stidljivo je naglašavano, da su im balkanske oblasti potrebne i zbog jačeg razvitka industrije, kojoj trebaju pijace i velika tržišta na kojim bi mogla da plasira svoje industrijske proizvode (Cvijić, 1987:16).

Uticao velike Carevine je bio toliko snažan da je Srbija 1881.godine sklopila trgovinski ugovor nalik ugovorima iz ranijeg perioda, u kojima je kao što je poznato, Srbija morala poštovati ugovorne obaveze iz trgovinskog ugovora između Turske i Austro-Ugarske. Razloge zbog kojih je Kraljevina Srbija pristala na sklapanje ovakvog ugovora, mogu se tražiti u velikoj zavisnosti Srbije od Austrijskog tržišta, jer pored Švajcarske, Srbija je bila jedina samostalna evropska država koja nije imala slobodan izlazak na more. Jedini izlaz na Jadransko more je bilo preko Soluna, ali zbog karaktera svoje izvozne robe koja je tražila velike transportne troškove zbog neizgrađene železničke infrastrukture, kao i nedovoljna razvijenost i udaljenost Solunskog tržišta, srpska izvozna trgovina je bila upućena na Austro-Ugarsku i južnu Nemačku. Naime, u tom periodu to su bila jedina tržišta na kome je Srbija mogla da plasira svoje proizvode uz određene carinske olakšice. Međutim, još jedan značajan faktor koji je uticao na popustljivost srpske vlade prilikom sklapanja ovog ugovora, predstavlja činjenica da Berlinskim kongresom, Srbija ne dobija potpunu samostalnost u

¹⁵ Knez Milan posle San-stefanskog mirovnog sporazuma je bio razočaran držanjem Rusije zbog formiranja velike Bugarske na račun srpskih teritorija. Zbog toga se okreće Austriji i sa njom sklapa "Tajnu Konvenciju", kojom je predviđeno da Srbija zauzme neutralni stav o okupaciji (aneksiji) Bosne i Hercegovine po odlukama Berlinskog kongresa. Na račun toga Austrija je podržala proglašenje Kneževine Srbije u Kraljevinu, a sam car Franc Josif je prvi vladar koji je Milanu čestitao i priznao kraljevsko dostojanstvo.

pogledu regulisanja svojih trgovinskih odnosa, jer prema odredbi čl.37. Berlinskog ugovora, faktičko stanje i odnosi koji su važili iz ranijih ugovora, morali su se primenjivati sve dok se ne donesu novi ugovori i sporazumi. Na taj način državni suverenitet Srbije je bio ograničen, tako da Srbija nije bila u mogućnosti da u potpunosti zaštiti svoje ekonomske interese (Milovanović, 1895:5).

I pored ograničavajućih faktora u zaštiti svojih legitimnih političkih i ekonomskih interesa, novim trgovinskim ugovorom iz 1881. godine, Srbija je uspela da se izbori za povećanje opšte carinske stope sa 3% na 8%, kao i da uvede više (15%) i niže carine (6%)¹⁶, u zavisnosti od vrste robe koja se uvozila. Međutim, ovim ugovorom, Austrija i dalje zadržava velike carinske povlastice koje su se odnosile na trgovinu u pograničnim delovima, gde su carine iznosile i do 50% manje u odnosu na carinske tarife koje su dobile druge države na osnovu klauzule o najvećem povlašćenju. Pored ovih povlastica, Austro-Ugarska je dobila i zaštitu od nametanja ostalih fiskalnih opterećenja za one proizvode koji se nisu proizvodili u Srbiji, tako da je austrijska industrijska roba imala privilegovan položaj na srpskom tržištu na štetu domaće kućevne radinosti, velikog broja zanata i buduće srpske industrije. Mnogi zanatski i industrijski proizvodi austro-ugarskog porekla, koji su uživali vrlo niske i skoro neznatne uvozne carinske stope, predstavljali su predmete proizvodnje koji se nisu proizvodili primenom novih tehničko-tehnoloških proizvodnih procesa, tako da su se oni mogli proizvoditi u samoj Srbiji u kvalitetu i količini koji bi bili dovoljni za zadovoljenje unutrašnjih potreba (Vučo, 1954:186).

U suštini novi trgovinski ugovor je samo potvrdio već stečena prava i povlastice koje je Austro-Ugarska imala iz predhodnih ugovora, čime je učvršćen njen uticaj na nekadašnje provincije Osmanlijskog Carstva, a pre svega na Srbiju kao strateški najvažniju državu na Zapadnom Balkanu.

Iako je Srbija bila u nezavidnoj situaciji, ostvarena nezavisnost je otvarala mogućnost razvijanja političkih i ekonomskih odnosa sa drugim državama u Evropi, tako da je neposredno po sticanju samostanosti počela živa ekonomska aktivnost na polju sklapanja trgovinskih ugovora sa ostalim državama¹⁷. Odluka srpske vlada osim političkih razloga,

¹⁶ Niže carinske stope od 6%, odnosile su se na sledeću robu: proizvodi od gvožđa, čelika, drveta, stakla, kožna obuća, zemljoradničke sprave i alati, prostiji nakit itd.

Više carinske stope od 15% , odnosile su se na kolonijalnu robu: začini, bilje, razni medicinski preparati i lekovi, začini, južno voće i povrće itd.

¹⁷ U cilju ograničavanja uticaja Austro-Ugarske na srpsku privredu, nakon sticanja nezavisnosti, Srbija je 1880.godine sklopila Ugovor o trgovini sa Velikom Britanijom, a već 1882.godine Srbija sklapa trgovinski ugovor sa Nemačkom. Svi ovi ugovori su imali klauzulu o najvećem povlašćenju i podrazumevali su obostranu trgovinsku razmenu na ravnopravnoj osnovi. Međutim, jedan broj ekonomista je smatrao da ovi ugovori nisu imali značajnog uticaja na jačanju srpske trgovine, naročito kada je u pitanju ugovor sa Velikom Britanijom, jer

imala je za cilj da se na tržište uvede konkurencija kako bi se ograničio monopolistički položaj Austro-Ugarske, sa kojom je Srbija imala višedecenijske trgovinske sporove. Međutim, iako su ugovori sa drugim državama omogućavali širenje robne razmene, trgovinski ugovori sa Nemačkom i Velikom Britanijom nisu bitno uticali na rast trgovine sa ovim zemljama, jer je Austro-Ugarska i dalje bila glavni trgovinski partner sa kojom je Srbija ostvarivala preko 72% svoje spoljno-trgovinske robne razmene.

Podaci iz 1884.godine pokazuju da je Srbija u svom prvom trgovinskom ugovoru sa Austro-Ugarskom, ostvarila trgovinsku razmenu u vrednosti od 66,4 miliona dinara, dok je trgovina sa svim ostalim zemljama, uključujući Veliku Britaniju, Nemačku, Francusku i Tursku iznosila nešto preko 25 miliona dinara.

Tabela 1. Obim trgovinske razmene Srbije sa pojedinim državama u 1884.g

VREDNOST U DINARIMA - VALEUR EN FRANCS		
DRŽAVE	UKUPNA VREDNOST	PROCENTUALNO UČEŠĆE
Austro-Ugarska	66.360.216,00	72,51
Amerika	2.376.161,00	2,60
Belgija	30.880,00	0,03
Bosna	880.577,00	0,96
Bugarska	2.051.387,00	2,24
Grčka	295.704,00	0,32
Engleska	4.072.678,00	4,45
Italija	1.300.855,00	1,42
Nemačka	7.726.820,00	8,44
Rumunija	1.306.381,00	1,43
Rusija	382.749,00	0,42
Turska	3.890.408,00	4,25
Francuska	543.036,00	0,59
Švajcarska	296.760,00	0,32
UKUPNO:	91.514.612,00	100,00%

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, Statističko odeljenje Ministarstva Narodne privrede-prva godina 1893, Beograd, 1895.g

Ogromna trgovinska razmena zadržana je i u narednom desetogodišnjem periodu, kada je potpisan drugi trgovinski ugovor. Novim ugovorom iz 1891.godine između Austro-Ugarske i Srbije, učinjen je napredak u realizaciji dugoročnih ciljeva vezanih za zaštitu domaće privrede. U tom smislu, treba navesti sam postupak carinjenja gde se uvozna carina više nije naplaćivana po vrednosti, već po težini robe, čime su sprečene velike zloupotrebe prilikom carinjenja robe zbog proizvoljnog smanjivanja vrednosti robe. Takođe, ukinute su

je ovaj ugovor više imao politički karakter koji je nažalost imao dugoročne posledice na razvoj političkih i ekonomskih odnosa sa Austro-Ugarskom.

diferencijalne carine, koje su se primenjivale u pograničnom saobraćaju, gde je ostvareni promet predstavljao značajni obim trgovinske razmene između Austro-Ugarske i Srbije.

Novim ugovorom se nije promenio karakter političkih i ekonomskih odnosa između dve države, jer ostvareni monopolistički položaj austrijske trgovine je pokazivao suštinu njene imperijalističke politike ogleđane kroz započeti proces kolonijalizacije čitavog Balkana. U prilogu ove tvrdnje najbolje govore statistički podaci o obimu ostvarene razmene u periodu 1884 – 1892.godine, kada se posle malih kolebanja između 1884 – 1887.godine, beleži konstantan rast trgovinske razmene. Kako je rastao obim trgovine tako je raslo i učešće Austro-Ugarske u spoljno-trgovinskoj robnoj razmeni u apsolutnim i relativnim pokazateljima. Na osnovu podataka iz statističkog godišnjaka Kraljevine Srbije, njeno učešće u trgovinskoj razmeni od 72,5% iz 1884.godine, konstantno raste i kreće se u intervalu od 75-81%, što govori o nameri Austro-ugarske da postane nezamenljiv i najvažniji spoljno-trgovinski partner Srbije u poslednem kvartalu XIX veka (Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, 1898:300-303).

Međutim, još sa potpisivanjem prvog trgovinskog ugovora Kraljevine Srbije sa Austro-Ugarskom dolazi do nezadovoljstva srpske buržoazije, koja je sa jačanjem srpske državnosti imala sve značajniju ulogu u razvoju trgovine i tek formirane domaće industrije. U okviru trgovačke buržoazije sve više jača protekcionistička politika, tako da prilikom pregovora o utvrđivanju uslova novog trgovačkog ugovora, srpska trgovačka buržoazija vršice pritisak na vladu da izdejstvuje visoke carinske stope na one austro-ugarske proizvode koji su ugrožavali domaće zanate i usporavali razvoj domaće industrije. U suštini, pregovori vezani na sklapanje novog trgovinskog ugovora, predstavljali su otvoreni sukob između austrijske kapitalističke klase i još nedovoljno razvijene srpske trgovačko-industrijske buržoazije. U neravnopravnoj borbi srpski kapitalisti su morali da popuste i da prihvate većinu austro-ugarskih zahteva, tako da novim trgovinskim ugovorom, carine na austrijske proizvode i dalje ostaju jako niske i nedovoljne da zaštite domaću proizvodnju i trgovinu (Vučo, 1955:232-233).

U periodu pre sticanja nezavisnosti, Kneževina Srbija je takođe, imala značajnu trgovinsku razmenu sa Austrijom, kao svojim najvažnijim trgovinskim partnerom. Međutim, iako je Srbija ostvarivala trgovinski suficit sa njom, ovaj bilans je samo prividno bio pozitivan jer uvoz robe iz Austrije je rastao i u apsolutnim i relativnim pokazateljima, dok je izvoz rastao samo u apsolutnim, a u relativnim pokazateljima stalno opadao. U periodu od 1846 – 1875.godine prosečna vrednost izvoza je iznosila 26,8 miliona dinara, dok je prosečni uvoz iznosio 24,4 miliona dinara. Prema podacima iz toga vremena, vrednost izvoza je

porasla za 3,5 puta, dok je uvoz porastao za 4,5 puta, što ukazuje na nepovoljne trendove u trgovinskoj razmeni sa Austrijom kao i opšte stanje tadašnje srpske ekonomije (Vujić, 1883:134).

Sa sticanjem nezavisnosti i jačanjem trgovačko-industrijske buržoazije dolazi do promena u obimu i strukturi spoljno-trgovinske razmene sa Austro-Ugarskom. Jačanjem trgovačke buržoazije u poslednjem kvartalu XIX veka nastaje bogati sloj trgovaca koji se u procesu prvobitne akumulacije kapitala osnažuje, osamostaljuje i postaje sposoban da sopstvenim snagama konkurišu inostranom kapitalu. Protekcionistička politika tadašnje vlade bitno će uticati na razvoj domaće industrije i zaštitu domaće privrede, što će domaćim trgovcima povećati konkurentnost i mogućnost širenja poslovnih veza širom Evrope.

Tabela 2. Pregled spoljno-trgovinske razmene Srbije sa Austro-Ugarskom

GODINE	VREDNOST U DINARIMA - Valeur en francs			
	Uvoz u Srbiju importation en Serbie	Izvos iz Srbije exportation de Serbie	Prevoz kroz Srbiju Tranzit par la Serbie	Svega - Total
1884	31.302.288,00	34.457.803,00	100.125,00	66.360.216,00
1885	29.871.695,00	31.931.901,00	44.902,00	61.848.498,00
1886	37.264.699,00	35.502.736,00	220.981,00	72.988.416,00
1887	27.416.724,00	31.707.179,00	523.615,00	59.647.518,00
1888	23.772.867,00	33.475.444,00	3.311.644,00	60.559.955,00
1889	22.655.635,00	34.377.015,00	6.271.382,00	63.304.032,00
1890	22.819.380,00	39.397.016,00	8.258.230,00	70.474.626,00
1891	26.140.837,00	45.632.752,00	14.733.650,00	86.507.239,00
1892	21.955.543,00	40.749.150,00	15.727.751,00	78.432.444,00
1893	23.755.270,00	43.196.000,00	12.761.027,00	79.712.297,00
1894	20.529.099,00	41.116.624,00	14.537.378,00	76.183.101,00
1895	16.624.006,00	38.745.520,00	20.391.490,00	75.761.016,00
1896	19.234.424,00	47.035.105,00	12.000.211,00	78.269.740,00
1897	25.500.937,00	49.146.079,00	9.368.440,00	84.015.456,00
1898	22.964.729,00	50.981.901,00	8.600.492,00	82.547.122,00
1899	27.436.711,00	54.748.842,00	12.467.534,00	94.653.087,00

Izvor: Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, statističko odeljenje ministarstva narodne privrede, druga knjiga 1894-1895, Beograd, 1898

Prema podacima iz tabele može se zaključiti da je od 1884.godine, pa sve do kraja XIX veka, Srbija više izvozila nego što je uvozila iz Austro-Ugarske. Prikazani podaci vezani za vrednost uvezene robe u periodu od 1884 – 1899.godine, pokazuju da je vrednost uvoza sa 31,3 miliona pala na 27,4 miliona dinara, što predstavlja smanjenje uvoza od 12,35%. Kada je u pitanju vrednost izvezene robe, ovi trendovi su još povoljniji, jer će doći još do značajnijeg rasta izvoza srpske robe u Austro-Ugarsku. Ostvareni izvoz od 54,7 miliona

dinara iz 1899. godine, pokazuje da u odnosu na 1884.godinu kada je vrednost izvezene robe iznosio 34,5 miliona dinara, došlo do povećanja izvoza od 58,9 %.

Prikazani podaci o vrednostima izvezene i uvezene robe i pored određenih kolebanja, nedvosmisleno pokazuju da Srbija nakon sticanja nezavisnosti kreće putem ubrzanog ekonomskog razvoja koji se između ostalog izražava i trgovinskim suficitom u robnoj razmeni sa svojim velikim susedom. Međutim, veći značaj predstavlja činjenica da Srbija po prvi put u svojoj savremenoj istoriji ostvaruje permanentni rast izvoza u apsolutnim i relativnim pokazateljima, što govori o jačanju trgovinske delatnosti kao odraz ukupnog stanja srpske ekonomije.

O razvoju srpske privrede govore i podaci u tabeli vezani za prevoz robe kroz Srbiju. Ovi podaci pokazuju da u Srbiji nastaje i jača saobraćaj kao nova privredna delatnost, koja je u prošlosti bila slabo razvijena. Na osnovu podataka iz tabele možemo videti da je vrednost prevezene robe od 100.125 dinara iz 1884.godine, porasla na 12,5 miliona dinara u 1889.godini. Ovakav ogroman rast nastaje kao posledica razvoja rečnog i železničkog saobraćaja. Međutim, za razliku od rečnog saobraćaja koji je bio aktivan i u ranijem periodu, želenički saobraćaj nastaje tek nakon sticanja nezavisnosti na Berlinskom kongresu 1878.godine¹⁸. S obzirom, da Srbija nije imala dovoljno finansijskih sredstava za ovakav veliki i skup projekat, morala je da izgradnju železničke infrastrukture prepusti stranom kapitalu uz nepovoljne kreditne aranžmane. Francuska je tada bila najprivlačnija za finansiranje izgradnje železnica, a među kompanijama naročito Generalna unija, sa kojom je 1881.godine Srbija zaključila ugovor o izgradnji želeničke pruge Beograd-Niš. Uz velike finansijske probleme koji su pratili izgradnju ove pruge, konačno je izgrađena i puštena železnička pruga od Beograda do Niša 23.avgusta 1884.godine. Nakon toga nastavlja se sa izgradnjom i ostalih železničkih pruga: Niš-Vranje (1886.g), Niš-Pirot (1887.g). itd.

Nakon 5 godina eksploatacije železničkih pruga, zbog neispunjenja obaveza i nemarnog poslovanja od strane francuske kompanije, srpska vlada je odlučila da država preuzme upravljanje i eksploataciju ovih pruga, tako da je 20.maja 1889.godine donet ukaz o preuzimanju srpskih državnih železnica u državno vlasništvo. U tom cilju, sklopljen je ugovor o otkupu eksploatacije srpskih železničkih pruga u iznosu 9,25 miliona dinara, o čemu je vlada donela poseban Zakon o zajmu za otkup srpskih železnica (Vučo, 1981:128).

¹⁸ Berlinskim kongresom i Bečkom železničkom konvencijom iz 1880.godine, Srbija se obavezala da u roku od 3 godine izgradi železničku infrastrukturu u cilju spajanja Zapadne Evrope sa turskim železnicama. Srbija je bila jedna od poslednjih zemalja u Evropi koja nije imala železničke pruge, što je predstavljalo ne samo unutrašnji ograničavajući faktor razvoja, već je imalo i globalni značaj na spajanje Zapadne sa Južnom i Jugoistočnom Evropom.

Jačanjem srpske države nedvosmisleno se pokazuje da je pored trgovine došlo do razvoja i ostalih privrednih grana, što se posebno odnosi na saobraćaj i industriju, koje će u narednom periodu biti glavni nosioci privrednog razvoja Srbije.

3. Zaključak

Početak industrijske revolucija sredinom XVIII veka doveo je do stvaranja novih političkih i ekonomskih odnosa u Evropi i svetu. I dok je veliki broj zemalja zapadne Evrope uvođenjem mašinske proizvodnje krenuo putem industrijalizacije u okviru kapitalističkih proizvodnih odnosa, dotle je Osmanlijsko Carstvo funkcionisalo u okviru feudalnog poredka u kome je poljoprivredna proizvodnja i dalje predstavljala osnovnu privrednu delatnost. Srbija kao jedna od turskih provincija na Zapadnom Balkanu bila je okovana stegama turskog feudalnog sistema, koji nije dozvoljavao bilo kakvo ekonomsko i političko jačanje Srbije. Nakon sticanja autonomije u okviru Turske Carevine, postavilo se pitanje kako u okviru teškog istorijskog nasleđa Srbija može da pokrene svoju ekonomiju i krene putem industrijskog razvoja, koji je već decenijama bio osnovni pokretač privreda evropskih zemalja. Viševjekovno ropstvo, zaostalost poljoprivredne proizvodnje, polufeudalna organizacija zanatske i trgovinske delatnosti, slabo razvijena novčana privreda i nedostatak domaćeg kapitala, bili su ograničavajući faktor razvoja proizvodnih snaga u Srbiji. Međutim, i pored teškog nasleđenog stanja, ponešena nacionalnim zanosom u oslobodilačkim ratovima u prvom i drugom srpskom ustanku, Srbija je uspela da pokrene procese koji su doneli ekonomski i društveni razvoj zemlje. Istorijska dešavanja do prve polovine XIX veka su pokazala da bez zaokružene državnosti, Srbija nije bila dovoljno jaka da se suprostavi interesima moćnih carevina u svome susedstvu, tako da je često bila predmet trgovine između Austrije i Turske, između kojih je se vodila velika borba za uspostavljanje prevlasti na čitavom prostoru Balkana. U ovom periodu Kneževina Srbija pored jačanja svoje samostalnosti u odnosu na Portu, uglavnom je bila zauzeta unutrašnjim borbama podstaknuta otvaranjem procesa prvobitne akumulacije kapitala, koji je doneo veliku poddelu i raslojavanje srpskog društva. Međutim, iako je došlo do velikog osiromašenja srpskog stanovništva, formirani domaći kapital u oblasti poljoprivredne proizvodnje na bazi nasilne uzurpacije zemljišta, iniciraće formiranje klase krupnih zemljoposjednika iz redova političke i ekonomske vlasti u Srbiji koji će biti nosioci privrednog razvoja zemlje. Nastavak procesa

akumulacije kapitala u drugoj polovini XIX veka dovodi do razvoja trgovinske delatnosti u kojoj se formira najveći deo kapitala potrebnog za razvoj ostalih privrednih delatnosti.

Razvoj domaće trgovine i jačanje trgovačke buržoazije stvorile su mogućnost da srpska ekonomija ostvaruje trgovinski suficit u odnosu na Austro-Ugarsku, kao najvećeg spoljnotrgovinskog partnera u tom periodu. Međutim, iako je srpska poljoprivreda a pre svega stočarstvo, pokazivala svoju konkurentnost u odnosu na stranu poljoprivrednu proizvodnju, nasleđeni trgovinski ugovori koje je Turska sklapala sa Austrijom, bitno su uticali na razvoj trgovine u Srbiji.

Odlukama Berlinskog kongresa Srbija stiče svoju potpunu nezavisnost, čime se stvaraju uslovi za vođenje samostalne ekonomske politike. Politikom državnog protekcionizma u oblasti privrede i mogućnost sklapanja povoljnijih trgovinskih ugovora sa drugim zemljama, doveo je do jačanja trgovinske delatnosti i opšteg razvoja srpske ekonomije i društva u celini. U tom smislu, analizirajući političke i ekonomske prilike u Srbiji u XIX veku, dolazi se do zaključka da osnovu privrednog razvoja predstavlja snažna država, bez koje je nemoguće ostvariti ozbiljniji ekonomski napredak. Iskustva vezana za stvaranje i jačanje države i privrede u XIX veku, mogu poslužiti za izgradnju današnje strategije razvoja srpske države, jer i danas postoje slični unutrašnji i spoljni faktori koji ograničavaju politički i ekonomski razvoj Srbije.

LITERATURA

- [1] Nikola Vučo (1954), *Raspadanje esnafa u Srbiji*, knjiga prva, Beograd.
- [2] Nikola Vučo (1958), *Raspadanje esnafa u Srbiji*, knjiga druga, Beograd.
- [3] Nikola Vučo (1955), *Privredana istorija Srbije do prvog svetskog rata*, Beograd.
- [4] Nikola Vučo (1981), *Razvoj industrije u Srbiji u XIX veku*, Beograd.
- [5] Mihailo Vujić (2008), *Naša ekonomna politika, Srpski ekonomisti do 1914*, Beograd.
- [6] Milovan Đ.Milovanović (1895), *Naši trgovinski ugovori*, Beograd.
- [7] Milivoje M.Savić (1929), *Naša industrija, zanati, trgovina i poljoprivreda*, Sarajevo.
- [8] Jovan Cvijić (1987), *Sabrana dela*, knjiga III (Tom I), *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpsko pitanje*, Beograd.
- [9] Jovan Cvijić (1922), *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Beograd.
- [10] Tihomir R.Đorđević (1983), *Iz Srbije kneza Miloša*, Beograd.
- [11] Vladimir Ćorović (1997), *Istorija srpskog naroda*, Beograd.
- [12] Vuk Stefanović Kradžić (1947), *Pismo knezu Milošu*, Prosveta, Beograd.
- [13] Državna arhiva NR Srbije, *Ministarstvo inostranih dela 1842*, I. f. VI, P. No 175
- [14] *Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, prva godina 1893*, Beograd, 1895

- [15] Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, druga knjiga 1894-1895, Beograd, 1898
- [16] Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, četvrta knjiga 1898-1899, Beograd, 1902
- [17] Statistički godišnjak Kraljevine Srbije, deveta knjiga 1904, Beograd, 1906

Goran Jovanović, M.Sc.

ECONOMIC ACTIVITIES OF SERBIA IN THE 19th CENTURY

Summary

Serbia, as one of many provinces of Ottoman Empire, was chained by Turkish feudal system for centuries, which economically and politically prevented Serbian nation to connect with western culture and civilization. However, by beginning of 19th century, Serbia starts its own struggle for liberation from Turks, which will result in so much wanted freedom of Serbian nation, after first and second Serbian uprising. It took a long time for demoted and devastated Serbia to recover after suspension of feudal system due to lack of any sort of economic activities. Apart from agricultural, crafting and trading activities organized in guilds, there were no other activities able to compete with the foreign capital. However, after getting autonomy inside Ottoman Empire, preconditions are created for economic recovery of the state, which was slowed down by primitive capital accumulation due to the forced occupation of agricultural land and massive impoverishment of rural population. Beside internal issues, Serbia was exposed to external pressure, due to geo-position between large and strong empires. By time, Serbia is becoming a subject of economical repression by imperialistic Austrian-Hungarian monarchy, who wanted to colonize all newly borne countries in Balkan. At that moment, survival of Serbia was determined by political stability and competitiveness of its economy in relation to foreign industrial products. Development of trade activities served as a symbol of resistance to Austrian imperialism. By using protectionism and signing favorable trade agreements with other countries, Serbia managed to push away foreign traders from the region. Accumulated capital through this activity became basis for further development of other economic activities and Serbian economy in general.

Key words: Turkey Empire, Austrian-Hungarian Empire, Agricultural production, primitive capital accumulation, trade activity, Austrian-Hungarian imperialism, trade agreements, economic development.